

Najstaršie dejiny Nitrianskej Blatnice a blízkeho okolia podľa svedectva hmotných prameňov

Alexander T. Ruttkay

Nitrianska Blatnica s rozsahom katastra 1403 ha leží na hornom toku potoka Blatnica v severozápadnej časti Nitrianskej sprašovej pahorkatiny a pri juhovýchodnom úpätí Považského Inovca. Dominantou intravilánu je vyvýšenina na pravobreží Blatnice, na ktorej stojí farský kostol s patrocíniom Povýšenia Sv. Kríža a bývalý kaštieľ s okolitou hospodárskou zástavbou.

Rotunda sv. Juraja. Obr. 1

Vertikálne, pomerne výrazne členený kataster obce s nadmorskou výškou 192-617 m má na východnej strane pahorkatinný ráz, na západnej strane prechádza do svahov horského masívu s názvom Krahulčie vrchy, ktorej najvyšším vrchom je Marhát (749 m. n. m.). Hornatú časť katastra, členenú viacerými pozdĺžnymi chrbátmi, žľabmi a výmoľmi, pokrývajú dubovo-hrabové lesy s prímiesou borovic.

V severozápadnej časti katastra na zalesnených svahoch Marhátu nachádza sa významná kultúrna pamiatka Kostol sv. Juraja a priamo pod ním rozsiahla lúka s názvom Púšť. Na oboch lokalitách sa v rokoch 1974 a 1976-1980 uskutočnil archeologický výskum (A. Ruttkay). Jeho výsledky objasnili tunajší civilizačný vývoj v praveku, včasnom a vrcholnom stredoveku i hospodárske a kultúrne vzťahy aj k iným oblastiam.

Praveké osídlenie

V katastri Nitrianskej Blatnice a jej okolí je doložené osídlenie predstaviteľov viacerých dávnovekých kultúr. Okrem pôdnych pomerov vhodných pre dávných roľníkov, mali veľký význam aj komunikácie cez horské prechody z Ponitria na Považie a neskôr aj povrchové ložiská železnej rudy na východných svahoch Inoveckého pohoria.

Počiatky osídlenia mikroregiónu siahajú až do staršej doby kamennej. Svedčia o tom najmä kamenné pracovné nástroje a zbrane v známej jaskyni Čertova pec pri Radošine (J. Bárta). Sídlišká roľníkov v mladšej (neolit) a najmä v neskoršej dobe kamennej (eneolit) reprezentuje viacero archeologických lokalít. V polohe Púšť našli sa stopy osídlenia nositeľov tzv. bolerázskej skupiny (keramické zlomky a radiolaritový úštep). V dobe pred 4500-5000 rokmi patrila ku geograficky a kultúrne širšiemu eneolitickému civilizačnému horizontu s názvom bádenská kultúra. Do neskoršej doby kamennej patrí tiež unikátny model hlineného vozíka z Radošiny (V. Pavúková).

Význam mikroregiónu vystupuje opäť do predia od mladšej doby bronzovej (1250-1000), t. j. v dobe homérovských hrdinov dobýjajúcich Tróju. Vývoj pod Marhátom podčiarkujú najmä mohutné náčelnícke mohyly v neďalekých Veľkých Ripňanoch

a Lužanoch patriacich do okruhu čakanskej kultúry (J. Paulík). Geografickým rozhraním medzi mocenskou sférou čakanskej a od nej západne sa nachádzajúcej velatickej kultúry, ktorú reprezentujú v susedstve najmä hradisko v Ducovom (A. Ruttkay - L. Veliačik) a veľká náčelnícka mohyla v Očkove (J. Paulík) mohol byť hrebeň Inoveckého pohoria. V neskorej dobe bronzovej (1000-750 pr. n. l.), v južnej časti vrcholu Marhátu vzniklo významné, doteraz však neskúmané hradisko (L. Veliačik - P. Romsauer), z ktorého pochádza novšie aj hromadný nález bronzových predmetov (O. Ožďáni). Osídlené boli opäť aj lokality Jurko a Púšť, ktoré boli súčasťou sídliskovej aglomerácie pod hradiskom na Marháte.

Postup do vyšších polôh je jedným z príznakov prospektorských záujmov dávnych ľudských spoločenstiev, t. j. sprvu vyhľadávania surovinových zdrojov pre výrobu kamennej industrie, neskôr rudných ložísk pre metalurgickú produkciu. Zreteľne sa to prejavuje aj vo vývoji osídlenia na východných svahoch Marháta.

S veľkými presunmi obyvateľstva v strednej Európe v 8. stor. pr. n. l., v ktorých sa odráža okrem iných príčin aj kríza surovínovej základne pre metalurgiu doby bronzovej, t. j. vyčerpanie povrchových, alebo plytkých ložísk medi, sa objavil aj u nás nový kultúrny - kaukazsko-pontický vplyv. Charakterizuje ho výskyt bronzových a železných výrobkov východného typu. Medzi nimi sú charakteristické bronzové liate súčasti konského postroja patriace v strednej Európe k tzv. trácko - kimerskému horizontu (J. Bátor). V 5. stor. pr. n. l. starogrécky historik Herodotos spomína popri Skýtoch aj indoeurópskych Kimerov, ako jazdecké etnikum v severnom Pričernomorí. Asi však už dávno predtým, okolo r. 750 p. n. l. časť Kimerov expandovala na západ a v strednej Európe - najskôr v symbióze s Trákmi - podmienila vznik niektorých špecifických kultúrnych skupín. Na sídlisku z neskorej doby bronzovej v polohe Púšť reprezentuje tento kultúrny prejav liate bronzové krížové kovanie z ohlávky konského postroja.

Sídlisko z neskorej doby bronzovej v polohe Púšť (1000 – 750 p. n. l.). Bronzové krížové kovanie z ohlávky konského postroja (foto archív AÚ SAV Nitra). Obr. 2

Charakter osídlenia v okolí Kostola sv. Juraja v neskorej dobe bronzovej sa podarilo rozpoznať v pôdorysoch a profiloch veľkej výskumnej sondy v polohe Púšť. Prerezávala depresiu, ktorá je pozostatkom dávneho koryta tunajšieho potoka.

Koryto miestneho potoka bolo v neskorej dobe bronzovej až 2 m pod dnešnou úroveň terénu. V profiloch sondy sa rozpoznali tri časové fázy pravekého osídlenia, ktoré popri spomenutom bronzovom krížovom kovaní reprezentujú výrobky z hlíny - zlomky keramiky, prasleny a fragment. drobnej plastiky. S druhou fázou osídlenia je spojená úprava oboch brehov potoka. Veľkými kameňmi, uloženými v radoch nad sebou kompaktné, sa vymedzil vodný tok v šírke asi 1 m. Spevnil sa tak podmäčkaný blatistý terén pri potoku. No koncentrácia tunajších vodných zdrojov do jedného prúdu asi súvisí aj s výrobnou činnosťou. O blízky objektoch - peciach svedčia intenzívnym žiarom prepálené vrstvy v profile sondy, najmä na západnej strane potočnej depresie.

Na obidvoch stranách dávneho potoka, v značnej hĺbke pod terajším terénom, bolo niekoľko sídliskových objektov z neskorej doby bronzovej, medzi nimi aj zahĺbený príbytok nepravidelného štvoruholníkového tvaru, v jednom rohu s pecou, obloženou kameňmi. Medzi kameňmi bol druhotne použitý fragment z trecieho žarnova na drvenie obilia. Stabilizáciu močaristého terénu, pred stavbou asi ďalšieho - nadzemného - príbytku v južnej časti sondy prezrádzala plocha o veľkosti asi 7 x 5 m, súvislo vyložená objemnými kameňmi.

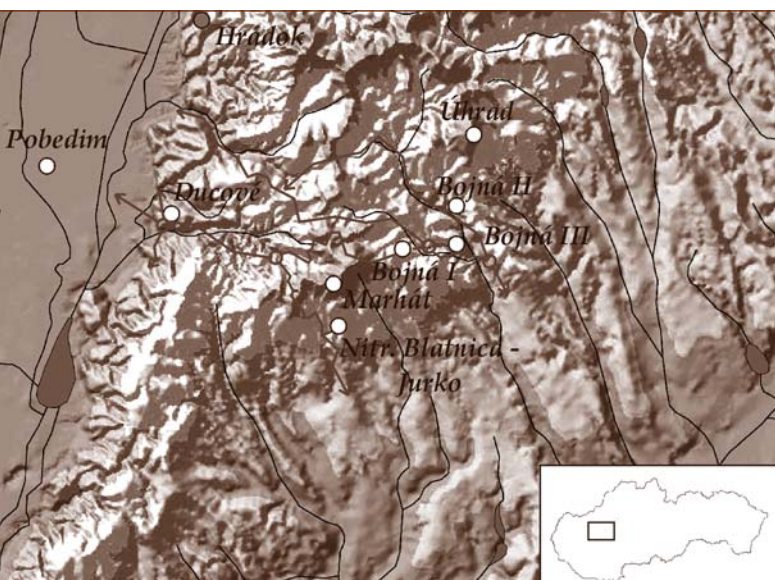
V profiloch sondy a na podloží bolo preskúmaných viacero zásobných a kolových jám. Niektoré z nich sa na úrovni zistenia javili ako kruhy vyplnené červeným zásypom, ktoré farebne kontrastovali s okolitým žltobielym vápencovo-kremičitým podloží. Hlbšie zapustené kolové jamy zasahovali do vrstiev červenej hlíny, ktorá môže patriť k okrajovým výbežkom dávnych, plytko uložených ložísk železnej rudy na východných svahoch Marháta. Dostupné ložiská rudy mohli byť jedným z dôvodov tunajšieho intenzívneho, ale asi len krátkodobého osídlenia už v závere neskorej doby bronzovej.

Dávne cesty a významné archeologické lokality z včasného stredoveku v mikroregióne pod Marhátom

Od 8.- 9. stor. sa menšie populácie našich predkov usadzovali najmä v blízkosti komunikácií cez horské prechody Považského Inovca.

Dlhá sonda v polohe Púšť prezrádajúca depresiu po dávnom potoku (foto J. Császta). Obr. 3

Mapka so včasnostredovekými opevnenými lokalitami a hlavnými komunikačnými prechodmi v Inoveckom pohorí (archív AÚ SAV). Obr. 4

Ak je v súčasnosti hlavným prechodom z Ponitria na Považie priesmyk Havran, tak v rôznych etapách dávnovekého vývoja boli v mikroregióne najmenej ďalšie tri horské komunikačné prechody s hospodárskym a vojensko-strategickým významom.

Najsevernejší z nich viedol od hradu Topoľčany v katastri obce Podhradie k známemu hradisku na Považí v Hrádku. Na tejto trase, ktorej najvyšší bod dosahuje až 650 m, sa nachádzajú dve opevnené lokality s názvami Turnišče a Hradište.

Letecký pohľad na ostroh Kostolec pri Ducovom s náznakovou rekonštrukciou veľkomoravského veľmožského dvorca (stav r. 2005). Obr. 5

Stredný komunikačný spoj smeroval z Bojnaj a po niekoľkých kilometroch sa rozdelil na dve vetvy. Jedna z nich viedla priamo k hradisku Bojná I -Valy z 9. stor.(390-430 m n. m.) a odtiaľ cez priesmyk Kamenné vráta medzi vrchmi Holý kameň (591 m n. m.) a Kostolný vrch (568 m n. m.) na Považie. Druhá vetva odbočila na severozápad a na Považie prešla cez Hradnú dolinu s hradiskom Bojná II - Hradisko

(osídlenie v 5. a potom v 9. stor.) a údolím, v ktorom sa nachádzajú obce Nová a Stará Lehota, Modrová, Modrovka a Lúka.

Južnejšia trasa vychádzala z Nitrianskej Blatnice, prechádzala popri významnej archeologickej a pamiatkovej lokalite Jurko a cez tzv. Šarancov chodník a popod Visiace skaly, najvyšší bod dosiahla v priesmyku Gajda (602 m n. m.), prudko zostúpila na Považie popod opevnenú lokalitu Hradište (kataster obce Hubina), údolím potoka Striebornica prechádzala cez chotár Moravian nad Váhom a cez niekdajší vážsky brod pod výšinnou opevnenou lokalitou Kostolec (kataster obce Ducové), prešla na vážske pravobrežie s veľkým nížinným hradiskom z 9. stor. v Pobedime (D. Bialeková 1978).

Pohorie Považský Inovec patrí z hľadiska archeológie medzi pomerne neskoro objavené oblasti. Vďaka záznamu J. Könyökiho (okolo r. 1880), zmienke v monografii Nitrianskej župy, terénnej obhliadke prvého popisu L. Némethyho (1912) a krátkodobej sondáži roku 1962 (V. Vendtová) je dávno známe hradisko Valy nad obcou Bojná. Do prvoradej pozornosti táto lokalita vstúpila až po skvelých nálezoch z posledných rokov (K. Pieta - A. Ruttkay - M. Ruttkay 2007).

Ďalšiu opevnenú lokalitu - Hradište v Hubine - zameral už roku 1929 Š. Janšák. Funkciu a časové zaradenie lokality bolo možné rozpoznať po archeologickom výskume roku 1973 (A. Ruttkay). Odkryli sa tu zvyšky dreveného hradu z 12.-13. stor., pod ktorým sa nachádzalo miesto s príznačným názvom Trhovica, naznačujúcim miesto konania trhov pod hradom.

Medzi obcami Ducové a Hubina, priamo nad cestou z Piešťan do Beckova, s prevýšením o 70-80 m nad vážskou nivou vyčnieva zďaleka viditeľný vápencovo-dolomitický ostroh Kostolec. Pod názvom Kostolitz figuruje na mape Nitrianskej stolice S. Mikovínyho spred roku 1742, ktorú autor pripravil ako prílohu slávneho miestopisného diela Notitia Hungariae novae historico geographica Mateja Bela, ktorého preklad do slovenčiny citeľne chýba. Napriek zameraniu lokality Š. Janšákom (1930), ktorý tu predpokladal praveké hradisko a záznamu nemeckého archeológa W. Zotza (1941) s poznámkou o germánskej fortifikácii, ostala však táto lokalita dlhší čas takmer nepovšimnutá. Chýba v monografii Nitrianskej župy (1903), nespomína ju Gy. Ethey v podnetnej publikácii o dejinách Považia (1936) a ani amatérsky hľadač historických záhad v 50. a 60. rokoch 20. stor. v okolí Piešťan J. Antoš.

Na Kostolci, kde sa ťažba kvalitného brizolitu rozvinula v 60. rokoch 20. stor. a lokalite hrozil rýchly a úplný zánik, uskutočnil v rokoch 1968-1972 a 1975

Archeologický ústav SAV v Nitre sprvu záchranný, postupne rozsiahly systematický archeologický výskum (A. Ruttkay). Výsledky výskumu, ktorého priebeh a výsledky prekvapili odbornú a širšiu verejnosť, viedli k presunu ťažby tunajšieho brizolitu na iné miesto, neskôr k čiastočnej úprave a aj „doplneniu“ poškodených častí lokality a napokon k vybudovaniu expozície v prírode s náznavou rekonštrukciou najdôležitejších preskúmaných objektov. Roku 1990 bol Kostolec vyhlásený za Národnú kultúrnu pamiatku a stal sa aj turisticky navštevovaným miestom. Každoročne sa tu 5. júla, na deň Konštantína a Metóda, uskutočňujú cirkevné a kultúrne podujatia.

Plošinu Kostolca o veľkosti ca 3/4 ha opevnili šijovým valom s priekopou už populácie velatickej kultúry v mladšej dobe bronzovej (1250-1000 p. n. l.). Priaznivú terénnu konfiguráciu lokality a jej polohu priamo nad riečnou nivou s brodom využil v 9. stor. jeden z príslušníkov veľkomoravskej elity na vybudovanie sídla - dvorca s lichobežníkovým pôdorysom, ktorý opevnili mohutnou palisádou. Od vážskeho brodu viedla k vstupu do dvorca cesta dodnes viditeľná v svahu ostrohu. Vnútorný priestor dvorca delili palisádové ohrady na štyri časti. V dvoch z nich boli zrubové obytné stavby s dlážkami z tvrdej malty. Odkryl sa jednopodlažný „palácový“ typ o rozmere 15 x 5 m a 2-3 podlažný „vežový“ typ s veľkosťou 4x4 m. Zistili sa aj stopy pomocných hospodárskych objektov. V južnej časti dvorca blízko vchodu bol kresťanský kostol. Rotunda s okrúhloú loďou a podkovovitou apsidou mala veľmi presne zameraný pôdorys. Dĺžkový modul je odvodený od longobardskej stopy, t. j. asi 36, 5 cm. Pri rotunde bolo 28 hrobov z pol. 9. až prvej polovice 10. stor. Prevažujú hroby mužov (22) s častými nálezmi ostrôh. V málo početných ženských a detských hroboch boli charakteristické ho-

Honosné šperky tzv. veligradského typu z veľkomoravských hrobov pri rotunde na Kostolci pri Ducovom. Obr. 6

nosné zlaté a stieborné šperky, tzv. veligradského typu. Dvorec zanikol okolo pol. 10. stor., rotunda sa menila na ruiny, okolo ktorých sa potom od 2. pol. 10. stor. do 15. stor. pochovávalo obyvateľstvo viacerých okolitých osád. Od druhej polovice 16. stor. sa tu nachádzal malý cintorín dediny Ducové.

Veľkomoravský dvorec na Kostolci predstavuje sídlo predstaviteľa aristokracie s malou ozbrojenou družinou mimo areálu veľkomoravských mocenských centier. Rotunda v porovnaní, napr. s väčšinou známych neskorších, t. j. románskych rotúnd na Slovensku (v okruhu západného Slovenska napr. Skalica,

Jalšové, Križovany nad Dudváhom a i. má podstatne väčšie rozmery a užšie múry. Ducovská rotunda má rozmery najbližšie k veľkomoravskej dvojjapsidovej rotunde (kostol č. 6) v Mikulčiciach) a k predrománskej fáze Kostola sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici. V rámci genetických väzieb v 9. stor. ide pravdepodobne o inšpirácie z okruhu akvilejského patriarchátu v severnom Taliansku.

Kostol sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici

Pri náčrte doterajších poznatkov archeológie o vývoji dávnovekého osídlenia v okolí Nitrianskej Blatnice je v popredí výskum vo vnútri a širšom okolí Kostola sv. Juraja, ktorý stojí dnes už len ako solitér vo vzdialenosti takmer 5 km od intravilánu Nitrianskej Blatnice v lesnatom páse východných svahov Marhátu. Výsledky výskumu potvrdili, že po osídlení v neskoršej dobe bronzovej sa ďalšie stopy tunajších významných ľudských aktivít objavujú už od časného stredoveku.

Bohoslužba pri Rotunde sv. Juraja 24. 4. 2005 (foto A. T. Ruttkay). Obr. 7

Kostolík so zaužívaným „famiárnym“ označením Jurko je miestom tradičných, každoročne 24. apríla konaných svätajurských púti s účastníkmi najmä z okolitých častí Považia a Ponitria. Dávne a všeobecne známe sakrálné miesto s kostolíkom a blízkou budovou „školy“ zaznamenáva vojenské mapovanie za vlády rakúskeho cisára Jozefa II. v rokoch 1782-1785. Kostolík St. Georg nad Nitrianskou Blatnicou je lokalizovaný aj na Lipského mape Uhorska z r. 1802. Staršia literatúra, o ktorú sa opiera aj Súpis pamiatok III (1969) uvádza, že kostolík dala postaviť roku 1530 Mária Thurzová na pamiatku svojho manžela Františka, ktorý padol pri Moháči. Prvý odkaz na dobovo blízky prameň uvádza L. Némethy roku 1894, keď sa odvoláva na kanonickú vizitáciu z r. 1559, podľa ktorej „Ibidem existit...Capella S. Georgio M. dicata 1530 per Mariam Thurzo erecta“.

Inú verziu vzniku uvádza nitrianska župná monografia z roku 1903. „Kaplnku“ v lesoch nad obcou spolu s pustovníckym obydlím dal vraj postaviť asi pred 300 rokmi „mních, pochádzajúci z Francúzska“. Ten mal založiť aj školu pre deti z okolia. Viaceré strohé informácie zo 17. až začiatku 19. stor., najmä v kano-nických vizitáciách, týkajú sa tunajších pustovníkov. Vizitáciu z roku 1780 s identifikáciou pustovníkov ako členov Bratstva sv. Františka, napojeného na františkánsky konvent v Hlohovci. Z hľadiska archeologických zistení je v tejto vizitácii - popri popise vybavenia kostolíka - zaujímavá zmienka o príbytku pustovníka a o nižšie situovanej záhrade (asi na lúke Púšť). Chýba však zmienka o ďalšej stavbe pri kostole - škole. Budova z pevného materiálu západne od kostolíka je však naznačená na vojenskom mapovaní z rokov 1782-1785 a v nitrianskej župnej monografii vydanéj roku 1903 je zmienka, že školu pri Kostolíku sv. Juraja mal vraj v detstve navštevovať ostrihomský primas Ján Scitovský (1785-1866). K novovekým zmienkam o tunajších pustovníkoch pripájam napokon nateraz poslednú správu o nich. Roku 1819 objednávali u majstra Pažického v Žiline zvon pre kostolík sv. Juraja.

Archeologický výskum v polohách Jurko a Púšť

Potreba archeologického výskumu pri Jurkovi sa vynorila roku 1973 vďaka viac-menej náhodným okolnostiam. Pri kostolíku, ktorého pôdorys podobný preskúmanej rotunde v blízkom, len 6 km vzdialenom Ducovom mi bol známy od roku 1955, umiestňovali nový bleskozvod. Pri výkope jamy pre uzemnenie kábla narušili kosť, pri ktorej bol aj strieborný vlasový krúžok s esovitou slučkou. O situácii ma informoval tehnický pracovník Archeologického ústavu SAV A. Rajnič. Bol to dôkaz, že pod neskoršími prestavbami sa skrýva jadro starobylej rotundy, okolo ktorej sa pochovávalo. Terénne obhliadky a potom výskum, ktorý tu AÚ SAV v Nitre (A. Ruttkay) realizoval už od roku 1974 počas šiestich výskumných sezón v exteriéri a interiéri stavby a jej širšom okolí ukázal, že dve najstaršie stavebné fázy kostolíka patria už do včasného stredoveku a že šírka múrov, kruhová loď a podkovovitá apsida rozmermi javia veľké podobnosti s rotundou v Ducovom. Stavebno-historické sondáže na nadzákladovom murive v interiéri stavby, ktoré na základe dohody o výskumnej spolupráce zabezpečil vtedajší Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti čiastočne pred a potom súbežne s archeologickým výskumom vykonali najprv J. Rejthár a potom J. Šulcová. V súčasnosti podrobný reštaurátorský výskum nadzákladových častí muriva uskutočňuje a vyhodnocuje J. Dorica.

Ťažiskom archeologického výskumu bola včasnostredoveká fáza osídlenia v polohách Jurko a Púšť. Viaceré zistenia už v počiatkoch odkryvu upozorňovali na veľmi včasné, možno už veľkomoravské počiatky tunajšieho života. Pretože však najmä rotunda prekonala dlhý vývoj a viažu sa k nej živé tradície až do súčasnosti, je nutné načrtnúť výsledky archeologického výskumu vo vzťahu k všetkým obdobiam jej existencie.

Kostol sv. Juraja

Pri výskume interiéru rotundy a jej dvoch neskorších prístavieb bolo možné rozpoznať najstaršie fázy v stavebnom vývoji objektu a doplniť poznatky aj o nadzemných častiach muriva,

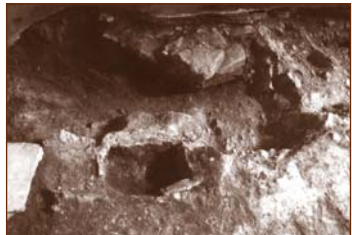

ktoré boli predmetom doterajšieho stavebnohistorického a reštaurátorského výskumu. S výnimkou priestoru schodiska na chór v západnej časti lode a traktu pod a za oltárnou menzou v apside, odkryl sa plošne celý interiér rotundy. Jednoznačne sa potvrdilo, že v interiéri kostola sa nepochovávalo ani v jednej z jeho stavebných fáz.

Najstaršou stavebnou jednotkou je rotunda s kruhovou loďou (vnútorný priemer 7,3 m) a asi podkovovitou apsidou. Základové murivo o šírke 70-80 cm bolo zapustené veľmi plytko (hĺbka 20-30 cm), miestami totiž dosadá priamo na pevné skalné podložie. Základy budovali z plochých lomových kameňov, spájaných kompaktnou, veľmi tvrdou maltou. Zreteľné je nepravidelné riadkovanie a starostlivé lícovanie muriva Medzi základmi a nadzákladovým murivom bol len na malých úsekoch odsadený úzky sokel. Prieskum múrov v apside (J. Šulcová) naznačoval, že v súčasnosti pomerne dlhá a úzka apsida s polkruhovým uzáverom mohla mať pôvodne podkovovitý tvar. Archeologické zistenia v malej sonde na severnej strane apsidy neboli v rozpore s názorom J. Šulcovej. Vysunutím pilierov triumfálneho oblúka na západ a zosilnením múrov apsidy z vnútornej strany mohla apsida nadobudnúť dnešný tvar snád už pri stavebnej inovácii v 16. stor. Tento predpoklad môže potvrdiť, alebo novými zisteniami doplniť, prípadne aj zmeniť pripravovaný archeologický odkryv častí apsidy pod a za oltárnou menzou.

Výskum v interiéri kostolíka, južná časť lode (foto A. T. Ruttkay). Obr. 8

Na juhozápadnom oblúku lode rotundy bolo pripojené murivo, ktoré sa však zachovalo len v malom fragmente. Ide asi o vonkajší oporný pilier. Jeho časové zaradenie je dané tým, že prekrýva stredoveké hroby a je porušený základmi veže a južnej prístavby. Patrí teda najskôr medzi stavebné prvky súvisiace s obnovením stredovekej rotundy v 16. stor.

Výskum v interiéri kostolika, severná časť lode (kolová jama z druhej včasnostredovekej fázy). Foto A. T. Ruttkay. Obr. 9

V lodi rotundy sa zistili štyri dlážky. Najstaršou z nich bola dlážka 1 z bieleho kompaktného vápna s hrúbkou 1-2 cm. Spočívala priamo na vyrovnanom skalnom podloží v hĺbke 30 cm pod úrovňou súčasného terénu a dlážky 4. Bola položená v úrovni spodného okraja dvoch vrstiev najstarších omietok, zachovaných v malých fragmentoch na južnej strane lode. Voutovite vystupujúci okraj týchto omietok plynule dosadal na niveletu dlážky 1. Dvomi omietkami 1 a 2, ktoré by mohli predstavovať dve najstaršie stavebné etapy rotundy, zodpovedala len jedna niveleta dlážky 1. Pozoruhodné sú stopy požiaru na staršej z dvoch omietok, po ktorom rotunda bola opäť omietnutá. S úrovňou dlážky 1 a asi s omietkou 2 môže súvisieť obdĺžniková jama s rozmermi 42 x 30 cm v severovýchodnej časti lode. Zahĺbili ju do skalného podložia až 13-15 cm pod úrovňou dlážky a obložili zo všetkých strán lomovými kameňmi. Zásyp jamy obsahoval zlomky včasnostredovekej (!) keramiky a dva železné okovania drevených rýľov. Funkcia jamky nie je objasnená. Mohlo ísť o zahĺbenie, napr. pre oporný stĺp pri výstavbe - prestavbe objektu, alebo je to pozostatok zatiaľ neznámej súčasťi vnútorného vybavenia priestoru lode pred menzou.

Vápenná dlážka 1 bola prekrytá 3-5 cm hrubou vrstvou humusu, v ktorom boli uhliky, drobné zlomky malty a ojedinelo aj črepy. Na tejto vrstve, ktorú možno označiť za vrstvu pustnutia, bola položená dlážka 2 z liatej malty s prímiesou hliny. Zdá sa, že táto dlážka s hrúbkou 0,5-1 cm bola v blízkosti obvodových múrov menej kompaktná.

Z hľadiska časového rozlíšenia dlážok 1 a 2 sa treba zmieniť o stavebných prvkoch, ktoré sa zistili pod obidvoma piliermi triumfálneho oblúka. Licované a maltou kompaktné spájané podložky z lomového kameňa spočívali priamo na skalnom podloží. Boli odsadené od muriva neskoršieho - barokového - pilastro a mali aj odlišný pôdorys. Podložky mohli tvoriť stabilný stavebný základ predpokladaných starších - renesančných oporných pilierov triumfálneho oblú-

ka pred vznikom barokových pilastrov. Podložky boli súčasné, alebo staršie ako maltová dlážka 2. Pretínali však vápennú dlážku 1 a v miestach spojenia s murivom lode prekrývali prinajmenej aj dve najstaršie omietky.

Nad maltovou dlážkou bola 8-12 cm hrubá deštruktívna vrstva, na ktorú bola položená tehlová dlážka. Tehly mali rozmery 30 x 15 x 6 cm a boli opatrené plastickými značkami v tvare IV. Táto dlážka sa súvislo zachovala len vo východnej polovici apsidy (pod oltárom), inde boli po nej už len lôžka s odtlačkami tehál.

Úroveň najmladšej dlážky 4 bola 6-12 cm nad tehlovou dlážkou. Pozostávala z pravidelných, dobre opracovaných pieskovecových platní štvorcového tvaru, ktoré zodpovedali dlážke popísanej v kanonickej vizitácii z r. 1780 (pozri kapitolu J. Ragača v tejto publikácii).

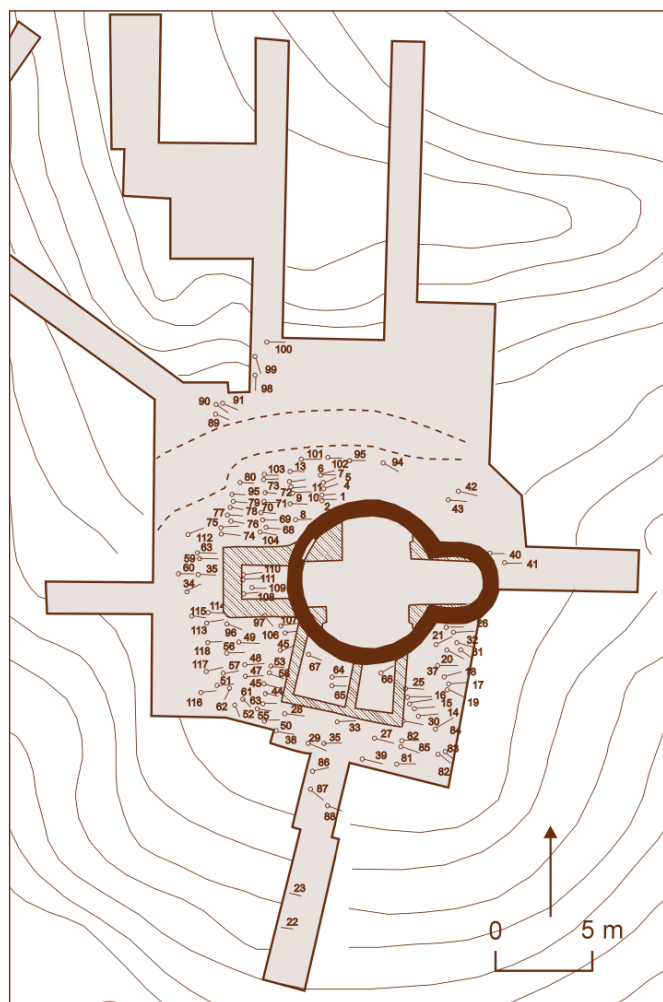
Veža a tzv. pustovňa

Základy rotundy a jej neskorších prístavieb (štvorcová veža pristavaná zo západnej strany kostola a obdĺžniková nízka stavba, tzv. pustovňa, pristavaná z južnej strany lode), sa odlišovali spôsobom väzby medzi kameňmi a štruktúrou spojovacej malty. Medzi základmi rotundy a pripojených prístavieb boli zreteľné cezúry.

Základy veže, pristavanej k západnej strane rotundy budovali, z lomových kameňov, ktoré čiastočne pochádzajú zo starších stavebných deštrukcií kostola. Zaujímavosťou boli uhlové kresby na staršej omietke na severnej stene rotundy. Dávny autor šikoval vzhľad asi ešte len projektovanej barokovej veže, najmä jej hornej časti s formou strechy. Pri budovaní tejto veže stratil funkčnú opodstatnenosť a zanikol renesančný oporný pilier pri juhozápadnej časti lode rotundy.

Pôvodný vstup do rotundy bol vo všetkých stavebných fázach zo západnej strany. Asi už počas prestavby v 16. stor., a najmä pri výstavbe veže, vchod výrazne rozšírili a opatрили novými osteniami. Z pôvodného včasnostredovekého vstupu, ktorý mal šírku asi 80 cm, sa zistili nepatrné stopy na úrovni koruny základov. Základmi veže boli porušené staršie hroby.

Tzv. pustovňa mala dve stavebné fázy. V prvej z nich bol obdĺžnikový priestor rozdelený múrikom na dve časti s nerovnakou veľkosťou, pričom v menšej časti bolo ohnisko. V druhej fáze sa odstránila deliaca priečka a zrejme zo statických príčin sa zosilnila z vnútornej strany východná stena stavby. Opadávajúcu omietku na južnej strane lode rotundy, ku ktorej bola „pustovňa“ pripojená, doplnili miestami hlineným výmazom. Medzi nálezy patriace do obdobia obytnej funkcie prístavby patrí popri málo početných

Plán archeologických odkryvok v interiéri a okolí Rotundy sv. Juraja a s číslovaním odkrytých hrobov (archív AÚ SAV). Obr. 10

zlomkoch keramiky a železa aj fragment kostenej lyžice s nápisom Paris. Pred vznikom „pustovne“ sa v tomto priestore pochovávalo.

Zaujímavé výsledky pre datovanie vzniku rotundy priniesol výskum na plošine západne a južne od veže. Pôvodný terén sa vo včasnom stredoveku výrazne zvažoval na juhozápad. Vznik pomerne rovnej plošiny s hrúbkou materiálu 160-260cm nad skalným podložíom je výsledkom početných terénnych úprav a planírovania. V profiloch odkrytých plôch bolo možné rozpoznať až osem vrstiev, ktoré zodpovedajú stavebnému vývoju rotundy. Dnešná úroveň terénu plošiny zodpovedá planírovaniu pri výstavbe veže, resp. aj čiastkových úprav v 18.-20. stor.

K chronológii stredovekého vývoja kostolíka poskytl relevantné údaje stredoveké vrstvy 3-7. Jama misovitého profilu patrila k vrstve 3 a porušovala vrstvy 4 - 6. V každej z týchto vrstiev bola prítomná stavebná deštrukcia, pozostávajúca najmä z kameňov, zlomkov spojovacej malty a pomerne veľkých kusov

omietok. Ide o dve časovo odlišné vrstvy, svedčiacie o poškodení, alebo rozpadávaní stavby. Terén, do ktorého bola uvedená jama zahĺbená, predstavuje situáciu časovo asi blízku k dobe funkčného zániku stredovekého kostola v 13. stor. V zásype jamy boli zlomky keramiky z 13.-14. stor. V hornej časti deštrukčnej vrstvy 4, ktorá v podstate zodpovedá stredovekému pochovávaniu, našli sa početné črepy z 12.-13. stor.; zlomky typologicky staršej keramiky z 11.-12. stor. sa vyskytli v deliaciej vrstve 5 so stopami požiaru, Z vrstvy 6 pochádza malé liate lunicovité bronzové kovanie s dvoma nitmi, rámcovo patriace najskôr k okruhu pamiatok z 10. stor. Vrstva 8 nad skalným podložíom už neobsahovala žiadne nálezy.

Naznačená identifikácia stratigrafických vzťahov vedie k takémuto predpokladu o stavebnom vývoji rotundy do 13. stor.: 1. Stavba rotundy (9. stor.?), 2. prvá deštrukcia a nová výstavba rotundy (10.-11. stor.), 3. najstaršie zistené hroby (10.-11. stor.), 4. druhá deštrukcia (13. stor.).

Archeologický výskum rotundy a jej prístavieb priniesol výsledky, ktoré výrazne menia dovtedajšie poznatky o pôvode a stavebnom vývoji kostolíka. Stratigrafické zistenia v interiéri rotundy, na ploche prikostolného cintorína a poznatky o blízkom sídlisku, ktorého obyvatelia sa pochovávali pri kostolíku, svedčia o včasnostredovekých počiatkoch stavby. Rozmery rotundy a analógie s niektorými veľkomoravskými rotundami naznačujú, že stavba má počiatky už v 9.-10. stor. a že dve zistené včasnostredoveké fázy možno označiť za predrománsku a včasnorománsku.

Vrstva pustnutia nad niveletou dlážky 1 svedčí o tom, že po zániku okolitého osídlenia sa kostolík od 13. do 16. stor. menil postupne na ruinu.

Renesančná výstavba rotundy okolo roku 1530 bola predovšetkým dôslednou adaptáciou pozostatkov staršej stavby. S touto prestavbou objektu môže súvisieť maltová dlážka 2 a patrí k nej aj murivo na vonkajšej strane lode, ktoré je asi zvyškom oporného piliera.

Rotunda sa po týchto úpravách čoskoro dostala opäť do dezolátneho stavu. Na jej múroch vznikli hlboké trhliny, nad maltovou dlážkou sa vytvorila vrstva pustnutia, postupne sa zaplňala aj odvodňovacia priekopa severne od rotundy.

Ďalšia rozsiahla adaptácia spojená aj s vybudovaním veže a tzv. pustovne, predstavuje prvú asi z viacerých barokových úprav kostolíka a patrí do druhej polovice 17. stor. Podľa označenia na severnej strane veže by mohlo skutočne ísť o obdobie okolo roku 1655. Do tejto včasnobarokovej fázy patrí tehlová dlážka 4 so značkou IV na tehľách.

O ďalších barokových úpravách vypovie iste viac reštaurátorský výskum nadzákladového muriva. Dlážka 4 z kamenných kvádrov sa zhoduje s popisom dlážky kostolíka vo vizitácii z r. 1780 v kapitole J. Ragača.

Výsledky archeologického výskumu, najmä zmena datovania vzniku kostolíka, už vo včasnom stredoveku namiesto dlho tradovaného 16. stor. rozšírili symboliku pamätného miesta. Popri sv. Jurajovi ako patrónovi kostola pribudla symbolika cyrilo-metodskej misie a vedomie dávnych koreňov Nitrianskej Blatnice zosobnených veľmožom Stojslavom z 12. stor. Lokalita sa teší veľkej návštevnosti vďaka záslužnej práci tých, ktorí sa o Jurka dlhé roky starali, budovali náučné chodníky, vstupný trakt na lokalitu, model včasnostredovekého obydlija, zriadili v obci zaujímavé múzeum, organizovali mnoho kultúrnych a každoročných cirkevných podujatí. Vďaka patrí Občianskemu združeniu Jurko, starostovi a celej samospráve obce Nitrianska Blatnica, tunajšiemu rímskokatolíckemu farskému úradu, farskému úradu, širokému okruhu priaznivcov histórie medzi obyvateľmi obce a mnohým iným organizáciám a jednotlivcom

Prikostolný cintorín

Okolo rotundy bol cintorín, ktorý vyplňal nepravidelný eliptický priestor o rozmeroch približne 30 x 16 m. Hustota pochovávania bola závislá od hĺbky vystupujúceho skalného podlažia (napr. málo hrobov východne od rotundy, kde skalné podlažie je v hĺbke len 10-20 cm) a strmosti svahov (riedke

Odkrývka hrobov na juhozápadnej strane pri rotunde (foto A. T. Ruttkay). Obr. 11

pochovávajúce na svahu ostrohu južne od rotundy). Väčšina hrobov sa na všetkých stranách sústreďovala vo vzdialenosti 6-7 m od múrov kostola.

Bolo odkrytých a zdokumentovaných 126 hrobov, čo predstavuje podstatnú časť tu pochovanej populácie. Asi 20-30 hrobov bolo porušených výkopom stredovekej priekopy severne od kostola, ďalšie kostry (približne 20 jedincov) boli porušené opakovaným pochovávaním na tom istom mieste. Celkový počet pochovaných jedincov pri rotunde bol teda 160-170. Kostry ležali v polohe naznak, prevažuje obvyklá orientácia západ - východ (lebka na západnej strane), ruky sú najčastejšie položené pozdĺž tela. Jedna z kostier bola uložená na boku v extrémne skrčenej polohe. Hrobové jamy nebolo možné rozpoznať. V ojedinelých prípadoch bol výkop jamy do vrchnej

vrstvy skalného podlažia v rôznych hĺbkach, čím je napokon determinovaná hĺbka hrobov od 30 do 140 cm. Najväčšiu skupinu predstavujú kostry uložené v hĺbke 60-70 cm. S veľmi plytkým uložením jednej kostry v hĺbke 30 cm na skalnom podlaží súvisí zvláštny prípad vymazania bočných stien a dna hrobovej jamy hrubou vrstvou vápennej malty. V stredovekých hroboch nie sú stopy po uložení mŕtveho v truhle.

Výber strieborných šperkov z 11.-12. stor. z hrobov pri rotunde (foto archív AÚ SAV). Obr. 12

Na ploche cintorína sa našlo vyše 20 veľkých náhrobných balvanov, ktoré - podobne ako aj na iných prikostolných cintorínoch z 11.-13. stor. na Považí a Ponitří - označovali na povrchu miesta uloženia mŕtvych. Prílohy v hroboch predstavujú strieborné šperky a ozdoby tela - rôzne typy prsteňov (najstaršie už z prvej polovice 11. stor.) a vlasové krúžky, ojedinele aj neskoršie varianty starobyľných košíčkovitých náušnic a náhrdelníky zo sklenených a ametystových korálikov. Súbor nálezov z hrobov dopĺňajú strieborné mince; najstaršie sú razby uhorského kráľa Kolomana (1095-1114). Najbohatšie vybavený bol ženský hrob 17/76, ktorý obsahoval dve strieborné košíčkovité náušnice, jednoduchú striebornú esovitú záušnicu a dva prstene s otvorenými koncami. Aj tento hrob však narušoval staršiu vrstvu pochovávania.

Z hľadiska datovania pochovávania, a tým aj najstarších fáz existencie rotundy, významným prvkom bolo zistenie superpozícií medzi hrobní. Na základe pozostatkov kostier, porušených hrobní z 11.-12. stor., nemožno vylúčiť sporadické pochovávajúce pri rotunde už v 9.-10. stor. Z porušených starších hrobov pochádza malé bronzové kovanie s nitmi; malo lunicovitý tvar a patrí do obdobia pred 11. stor. Na niektorých úsekoch cintorína sa zistila štvor - až päťnásobná superpozícia medzi hrobní. V jednom prípade to znamenalo cenný údaj: hrob s mincou kráľa Kolomana (1095-1116) bol až v tretej vrstve pochovávania, teda najstaršia vrstva hrobov na tomto mieste by mala byť staršia o 70-80 rokov. Indície o existencii najstaršej fázy kostolíka pred obdobia stredovekého pochovávania sa zistili pri odkrývke hrobov západne od veže. V týchto miestach bolo skalné podlažie v značnej hĺbke, takže kostry boli položené do vrstvy hliny nad rastlým terénom. Vo vrstve hliny pod kostrami premiešanej so štrkom, sa nachádzali menšie kamene zo stavbej deštrukcie a drobné zlomky malty.

Hornú hranicu stredovekého pochovávaní a súčasne výrazný zlom vo funkcii rotundy naznačuje súvislá prepálená vrstva južne od lode. Táto vrstva pokrýva hroby i náhrobné balvany a obsahuje keramiky datovateľnú rámcovo do 13.-14. stor.

Antropologickú klasifikáciu kostier uskutočnil J. Jakab. Výrazne prevažujú kostry dospelých mužov (do 55 %), kým podiel žien (26 %) a nedospelých jedincov (vyše 9%) je v porovnaní s inými stredovekými dedinskými pohrebiskami s približne vyrovnaným podielom mužských a ženských hrobov a s vysokým podielom hrobov nedospelých jedincov podstatne menší. Asi 10 % kostier nebolo možné presnejšie klasifikovať.

Aká veľká bola osada, ktorej obyvatelia sa v 11.-13. stor. pochovávali pri Rotunde sv. Juraja v jej druhej - románskej - stavebnej fáze? Pri informatívnom výpočte tu môžeme použiť metódu Acsádi - Nemeskéri (1970), kde sú rozhodujúcimi prvkami počet hrobov, dĺžka pochovávaní na pohrebisku a priemerný vek pochovaných. Ak zoberieme za základ demografického prepočtu - spolu so zničenými skeletmi - celkovo asi 160-180 hrobov, s priemerným vekom pochovaných 28 rokov a dĺžka systematického pochovávaní bola maximálne 250 rokov, vychádza nám, že pri rotunde sa pochovávala malá populácia, ktorá mala v priemere 20-25 členov. Malý podiel ženských a detských hrobov je však neobvyklý a súvisí asi so spôsobom obživy obyvateľov sídliska v polohe Púšť.

Železný čakán - sekerka z vrstvy po ukončení pochovávaní pri rotunde, 14.-15. stor. (foto archív AÚ SAV).

Obr. 13

Železný kľúč z vchodu do rotundy (A) a kosák z južného okraja prikostolného cintorína (B), 9.-11. stor. (foto archív AÚ SAV).

Obr. 14

O príležitostnom pochovávaní pri kostolíku aj po jeho inováciách od 16. stor. svedčia tri hroby pri západnom múre veže. Boli uložené do terénu zvýšeného v 16.-17. stor. navážkami. Od stredovekých sa odlišujú uložením v truhlách (zvyšky dreva a klinec). V jednom z hrobov bola minca z konca 17. stor. Takéto prípady novovekého pochovávaní boli zrejme veľmi zriedkavé a v podstate asi nelegálne.

V povrchových častiach zásypu hrobových jám boli popri spomenutých nálezoch z porušených starších hrobov a keramických zlomkov aj rozličné železné výrobky. Patria k nim nožičky, tesárske skoby

(zaujímavosťou je veľká stavebná skoba prekovaná z koňskej podkovy) a klinec. Sekerka-čakan s dvomi ostriami patrí asi do 14.-15. stor. Dôležitým nálezom je veľký kľúč, ktorý sa našiel vo vrstve v tesnej blízkosti vstupu do rotundy a typologicky patrí do 9.-11. stor. Súvisí s uzáverom vstupu do rotundy vo včasnom stredoveku. Na južnom okraji cintorína sa našiel napr. aj železný kosák.

Na ploche cintorína sa zistili ďalšie doplnujúce údaje o stavebnom vývoji rotundy. V jej blízkosti, najmä v profiloch výskumnej plochy juhozápadne od stavby, bola na úrovni stredovekého terénu hrubá vrstva stavebného materiálu z obdobia po zániku rotundy v 13. stor. Vrstva bola porušená jamou, v ktorej sa miešala malta v období renesančnej fázy výstavby kostola. Ďalšie jamy na miešanie malty, alebo dokonca aj jamy, v ktorých bolo samostatne uložené vápno a piesok, patria do obdobia prestavieb a úprav Jurka v 17.-18. stor.

S výrobou vápna, ktorého spotreba bola vysoká najmä pri tunajších významných stavebných akciách po polovici 17. stor., súvisí vápenka, ktorú sme zistili v lesoch západne nad rotundou a čiastočne aj preskúmali. Spotreba stavebného materiálu a vápených pojív bola však vysoká aj pri budovaní dvoch včasnostredovekých fáz kostola, ktorý v kategórii rotúnd na Slovensku patrí medzi pomerne veľké stavby. Keďže priame stopy ťažby kameňa a pálenia vápna v stredoveku sme v okolí Jurka doteraz nenašli, použijeme v nasledujúcich riadkoch o spotrebe materiálu blízku analógiu - veľkomoravskú rotundu v Ducovom, s ktorou súvisí aj pálenie vápna v peci, ktorej priemer bol 4-5 m (A. Ruttkay 1984). Rotundy v Ducovom a Nitrianskej Blatnici mali ukončenie muriva lode vo výške aspoň 7,5 m, apsidy s konchou boli zaklenuté vo výške asi 3,5 m. Objem kameňa pre vznik takejto stavby presahoval 180 m³, k základnej výstavbe a omietnutiu rotundy bolo potrebných okolo 35-40 000 l malty, čo pri pomere pieskového agregátu a vápenného pojiva 2:1 predstavuje okolo 17-20 000 l vápna. Materiál a technické postupy pri výstavbe kostolov a sídiel vedúcej vrstvy, ku ktorým najstaršie kostoly patrili, boli výsledkom tzv. spoločensky nutnej práce, t. j. objemu prác, ktoré si budovateľ a vlastník mohol vynútiť od jednoduchého obyvateľstva.

Ďalšie objekty v okolí kostolíka

Na severnom svahu nad kostolíkom stojí barokové súsošie, ktoré súvisí s tunajšími púťami. Pozornosť sa mu venuje v inej časti tejto publikácie.

Archeologický výskum v okolí rotundy a prikostolného cintorína sa najprv zamerl na situáciu severne od kostola. Cieľom bolo osvetliť, či bol kostol v najstaršej fáze súčasťou sídla príslušníka spoloč-

skej elity, a teda odrazom christianizácie „zhora“ tak, ako sa to prejavuje pri situovaní iných veľkomoravských - tzv. vlastníckych - kostolov.

Archeologické odkryvky severne od rotundy. Zvyšky základov stavby zo 17. stor. pravdepodobne školy, pod základmi v subpozícii fragment včasnostredovekého zahĺbeného príbytku (foto A. T. Ruttkay). Obr. 15

Na tomto mieste až do roku 1962 stála staršia stavba, o ktorej sme vedeli, že od 19. stor. slúžila ako panský lovecký letohrádok a nakoniec tu bola horáreň, ktorú zbúrali roku 1962 a terén odhumusovali až po skalné podložie. Výskum teda mohol zachytiť len zvyšky objektov zahĺbených do podložia.

Výskum stredovekej odvodňovacej priekopy severne od rotundy (asi 1. pol. 13. stor., foto J. Császta). Obr. 16

Zvyšky základov uvedenej novovekej stavby o dĺžke cca 25 m svedčia o dvoch stavebných fázach. Prvá z nich mala pôdorys v tvare písmena L so 4-5 miestnosťami. Popri lomových kameňoch v základoch používali v nadzemných častiach tehly so značkami IV, teda zhodné, ako boli tehly v dlážke 3 v rotunde. Výstavba mohla byť súčasná, alebo časovo blízka vzniku dlážky 3 a obidvoch prístavieb rotundy. V druhej fáze bolo prístavené druhé krídlo s jednou miestnosťou a stavba nadobudla tvar písmena U.

Na mieste pripravovanej výstavby a v jej blízkom okolí sa splánoval terén. Na pôvodne oblom chrbte svahu sa vytvorila plošina, na ktorej vznikla - asi už

v 17. stor. - samostatná stavba. Odkryli sa aj kamenné schody, vedúce po svahu z tejto stavby ku kostolu. V blízkosti stavby bolo aj niekoľko odpadových jám zahĺbených do skalného podložia. Bola v nich početná keramika, železné a iné kovové predmety (o. i. aj poškodené časti stolového príboru - napr. dvojzubej vidličky zo 17. stor), v jednom prípade aj minca. Stavba mohla zodpovedať tunajšej škole riadenej asi spomenutým Bratstvom sv. Františka (J. Ragač).

Planírovaním terénu v 17. stor. boli zničené staršie kultúrne vrstvy a objekty na vrchole chrbta hrebeňa, teda tam, kde možno predpokladať existenciu sídla, s ktorým mohla rotunda pôvodne súvisieť.

Až po zistení hrúbky a priebehu planírovaných vrstiev sme mohli prikročiť k sledovaniu stôp stredovekých, príp. starších sídliskových objektov severne od kostola. Malý úsek menej porušenej kultúrnej vrstvy, ktorá asi rozdeľovala dva horizonty včasnostredovekého osídlenia, sa zachoval len v západnej miestnosti prvej stavebnej fázy „školy“. Našla sa tu časť zahĺbeného, sčasti do skalného podložia vysekaného príbytku štvoruholníkového pôdorysu s rozmermi cca 300x280 cm. Dlážka z tenkej vrstvy ubitej hliny sa nachádzala v hĺbke 40-100 cm pod úrovňou pôvodného terénu, z toho 30-65 cm bolo vysekaných do skalného podložia. V strede východnej steny - priamo oproti vstupu do príbytku - bola štvoruholníková pec (90x60 cm). Dno pece bolo vymazané hlineným estrichom, ktorý bol na obvode obložený lomovými kameňmi. Kumulovaná deštrukcia svedčí taktiež o kamennom plášti. Zásyp objektu obsahoval len málo výrazné zlomky keramiky. Keramické zlomky z 10.-11. stor. sa našli v mladšej kultúrnej vrstve, prekrývajúcej samotný zásyp objektu, ktorý je teda starší. Výskum potvrdil, že na ostrohu s rotundou sa nachádzalo osídlenie už v 9.-11. stor. Vzhľadom na zničenú časť lokality nemožno potvrdiť existenciu tunajšieho sídla zemepána, ktorý bol pravdepodobne aj iniciátorom vzniku kostolíka.

K stredovekému vývoju v polohe Jurko patrí aj priekopa, ktorá sa preskúmala v 17 m dlhom úseku vo vzdialenosti 6-7 m severne od kostola. Mala šírku vyše 2 m, hĺbka sa pohybuje od 90 cm do 2 m. V skalnom podloží sa dobre zachovala pôvodná profilácia priekopy s takmer kolmými stenami a rovným dnom. Severne od priekopy sa miestami zachovali zvyšky včasnostredovekej kultúrnej vrstvy a stopy sídliskových objektov.

Účastníci medzinárodnej konferencie stredovekej archeológie na výskume včasnostredovekých dvorcov a osady v polohe Púst roku 1977. (foto J. Császta). Obr. 17

Pre datovanie vzniku a obdobia trvania priekopy máme niekoľko oporných bodov. Priekopa pretína severnú časť prikostolného pohrebiska. Viacero hrobov bolo ňou porušených a časť hrobov je mimo priestoru, ktorý priekopa obopína.

Profil zášypu sa javil takto: 1. Spodnú tenkú vrstvu tvorila jemná hlina s výskytom črepov z 12.-13. stor. - ide o vrstvu, ktorá vznikla počas funkcie priekopy. 2. Ďalšia výrazná vrstva obsahovala hlinu so stavebnou deštrukciou, resp. aj črepy z 13.-14. stor.; dôležitý je v hornej časti tejto vrstvy nález bronzového pliešku z čelenky z polovice 14. stor. Ide tu o vrstvu pustnutia a postupného vyplňania priekopy prirodzenými splavmi zo svahu a deštruovaním blízkych architektúr. 3. Posledná vrstva súvisí s planírovaním terénu a stavebnými úpravami v 17. stor. Zvyšky depresie po bývalej priekope úplne zasypali.

Geofyzikálne meranie (J. Tirpák) nasvedčuje tomu, že západné krídlo priekopy schádza dolu svahom až na lúku Púst' a východné krídlo až ku korytu potôčika v žľabe pod rotundou. Funkcia priekopy, ktorá patrí asi až do záverečných etáp stredovekej fázy kostolíka v 13. stor., spočívala v schytávaní a odvádzaní vodných zrážok zo svahov nad rotundou. Mala asi len krátkodobú funkciu.

Poznámky k novovekým dejinám kostolíka na základe porovnania archeologických zistení a písomných prameňov

Obnovenie kostolíka okolo roku 1530, ktorej sa týka údaj z vizitácie roku 1559 predstavovalo asi tretiu fázu v pomerne zložitom stavebnom vývoji kostolíka, resp. prvú etapu jeho novovekej cirkevnej a pútnickej funkcie. Pôvodná stredoveká rotunda po zániku okolitého osídlenia už pred polovicou 13. stor. stratila svoje pôvodné sakrálné funkcie a postupne sa menila na ruiny. Vedomie o zaniknutej stavbe s patrocinium sv. Juraja by mohlo naznačovať toponymum locus Borko (Durko) v metácii susednej Radošiny z rokov 1496-98 (E. Fügedi 1938, 505).

Samostatný okruh otázok súvisiacich so stavebnými aktivitami pri Sv. Jurajovi v 16. stor. predstavuje obsah vizitačnej správy z roku 1559 o údajnom vzniku kostolíka roku 1530.

Zmienka o Márii Thurzovej, vraj vdove po Františkovi Thurzovi, ako iniciátorky vzniku kostolíka sv. Juraja (Némethy 1894, 205), nás vedie k počiatkom vlastníctva magnátskeho rodu Thurzo v oblasti Inoveckého pohoria, osobitne panstva hradu Tematín.

Po vymretí tematínskej vetvy rodu pánov z Hloku (Ujlaky) po meči roku 1521 prešlo hradné panstvo do rúk kráľa. Najmä finančné potreby na obranu proti fatálnemu tureckému ohrozeniu prinútili r. 1524 Lu-

dovíta II. (1516-1526) dať hrad a jeho príslušenstvo do zálohu finančnému magnátovi Alexejovi Thurzovi (1490-1543).

Listina z r. 1524 o zálohovaní pre Thurzovcov svedčí v porovnaní so starším popisom z r. 1348 o rozšírení tematínskeho hradného panstva. V súpise sú mestečká Bojná, Piešťany a dediny Horná Streda, Lehota (zaniknutá osada pri Piešťanoch), Banka, Lúka, Hrádok, Hôrka nad Váhom, Modrovka, Modrová, Stará Lehota, Nová Lehota, Hubina a Moravany nad Váhom. Začlenenie Bojnej k tematínskemu panstvu opäť potvrdzuje vtedajšie dobre priechodné komunikačné spojenie Bojnej s Považím cez Hradnú dolinu a údolím cez Starú a Novú Lehotu. Nitrianska Blatnica, ktorá bola aj v 16. stor. v rukách iných šľachtických vlastníkov, bola mimo thurzovského vlastníctva. Otázne je však vtedajšie rozhranie obce s územím tematínskeho panstva, osobitne s dedinami Banka a Moravany n. V. v lesnatej oblasti Inoveckého pohoria. Tunajšie majetkové rozpory sa vynárali už dávnejšie. Roku 1395 dedičia Mikuláša I. Konta viedli spor o lesy v oblasti Inoveckých hôr medzi tematínskymi osadami Banka a Moravany a medzi ponitrianskou Radošinou a Nitrianskou Blatnicou, ktoré vraj - vieme, že už od konca 12. stor. - ešte aspoň súčasť patrili zoborskému kláštoru. V počiatkoch panstva na Tematíne mohla teda siahať thurzovská dominancia v lesnatej oblasti pod Marhátom až k zrúcaninám dávneho Kostolíka sv. Juraja, ktorý bol „obnovený“ ako spomienkový objekt, okolo ktorého sa postupne vyvinula tradícia svätôjurských pútí.

Otvorenou ostáva identita osôb, ktoré sa spomínajú v správe z roku 1530. V radoch príslušníkov vysokej šľachty, ktorí padli pri Moháči, sa nenachádza meno Františka Thurza, manžela Márie, a to ani v tlačených „novinách“ z roku 1526 vydávaných v Nemecku (Gécs 2006). Známý je len František Thurzo, ktorý zomrel až roku 1574 a roku 1556 ešte ako nitriansky biskup a aj neskôr po prechode medzi protestantov bol aktívnym účastníkom pri presadzovaní thurzovských majetkových záujmov na Orave. Nestretli sme sa ani s Máriou, ktorá by sa mala už pred rokom 1530 vydať do thurzovskej rodiny. V chaotickom období vzniku vizitačných protokolov z rokov 1559-1562 mohli teda vzniknúť viaceré omyly.

Za obnoviteľku Kostolíka sv. Juraja okolo roku 1530 sa mi po porovnaní genealogických tabuliek Thurzovcov, ktoré podrobnejšie rozvediem na inom mieste javí, Magdaléna (1507-1546) z perštejnsko-českokrumlovskej vetvy rodu Székely-Ormosd, vdova po Tomášovi Széchym, feudálovi z Lendavy v severnom Slovinsku (je v zoznamoch padlých šľachticov v bitke pri Moháči roku 1526). Magdaléna sa stala roku 1527 alebo 1528 druhou manželkou Alexia Thurza.

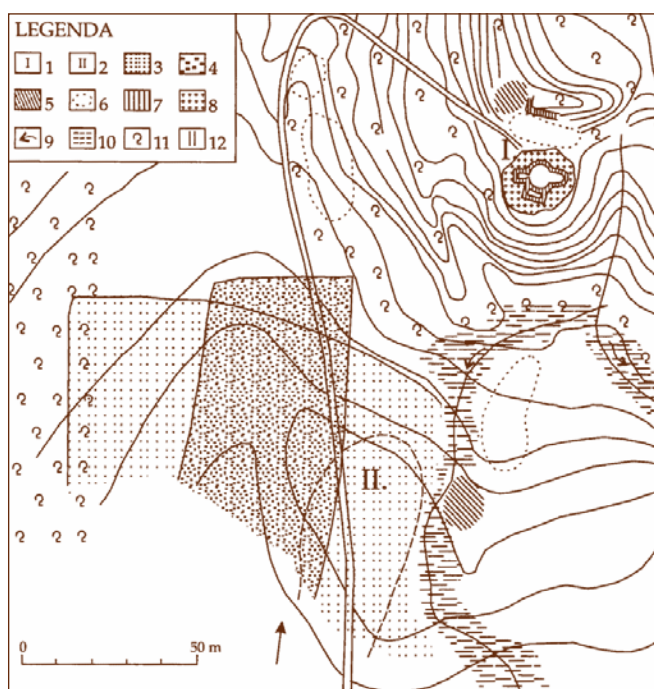
Z tohto manželstva pochádzali dcéry Anna a Alžbeta, ktoré po smrti otca zdedili panstvá Tematín, Šintava, Hlohovec a Richnava.

Vyššie storočie trvajúce thurzovské pôsobenie v okruhu hradu Tematín žiada si ďalší základný archívny výskum. Avšak bez ohľadu na ďalšie spresňovanie osudov osôb v súvisi s kostolíkom v 16. stor. a ich vzájomných vzťahov je jednoznačné, že vizitácia z roku 1559 spomína vtedy ešte časovo pomerne blízke stavebné aktivity v počiatočnej thurzovskej vlastníctva v oblasti Považského Inovca. Do stavebného vývoja rotundy popri predrománskej a románskej fáze rozpoznaných pri archeologickom výskume a zrejme viacerých barokových prestavieb a úprav, ktoré sú predmetom súčasného pokračujúceho reštaurátorského výskumu J. Doricu patrí aj renesančná fáza zo 16. stor.

O najstaršej barokovej prestavbe, s ktorou by mohol nepriamo súvisieť dátum 1655 na veži kostola a snáď aj hmlistá tradícia podchytená v monografii Nitrianskej župy (1903) o francúzskom (?) mníchovi a jeho podieli na vzniku Kostola sv. Juraja a školy pri ňom. Je možné, že tradícia má pôvod v zvukovej podobnosti slov „francúzsky“ a „františkánsky“ zhodou okolností práve v slovenskom (!) jazyku. Inovácia pustovníckych tradícií a vznik takýchto škôl je najmä od polovice 17. stor. jedným zo znakov rekatolizačného pohybu. V prípade Jurka to zodpovedá tunajšiemu pôsobeniu Bratstva sv. Františka, ktoré podľa J. Ragača malo regionálne centrum v Hlohovci. Nábožensko-výchovné aktivity mohlo toto združenie rozvíjať už od konca 16. stor.

Výskum včasnostredovekého osídlenia v polohe Púst

Poloha Púst je rozsiahla, len mierne od juhu na sever sa zvažujúca plošina. Rozkladá sa priamo pod ostrohom s rotundou. V súčasnosti je porastená trávou a ovocnými stromami. Do roku 1962 tu bola orná pôda, ovocný sad a zeleninová záhrada patriace k horárni pri Jurkovi. Dlhodobá orba a pomerne nízka vrstva ornice nad skalným podloží v značnej časti lokality znamenali zničenie archeologických objektov. S výnimkou svahov depresie po dávnom potoku, kde je hrubá nadložná vrstva (spomenul som to v časti o osídlení v neskoršej dobe bronzovej) zachovali sa zväčša len spodné časti objektov, zahĺbených do skalného podložja. Na niekoľkých väčších výskumných plochách a v početných sondách bolo možné identifikovať dve formy tunajšieho osídlenia vo včasnom stredoveku: dve fázy dvorca ohradeného palisádou patriaceho do 9. a 10.-11. stor. a sídlisko dedinského typu z 11.-13. stor.

Plán archeologicky zistených častí stavebných a sídliskových komplexov z 9.-13. stor. v polohe Jurko (I) a Púst (II). Legenda: Spracoval A. T. Ruttkay. Obr. 18

Dvorce I a II

Dvorcový objekt vo včasnostredovekej Európe ako sídlo príslušníka elity, alebo ako útvar s hospodársko-správnou funkciou, charakterizuje najčastejšie palisádové opevnenie, ktoré z vonkajšej strany mohlo byť zabezpečené aj trnístym krovinatým porastom a pod. Vnútorňa zástavba je rozličná. Popri príbytkoch a hospodársko-výrobných objektoch sa na dvorcoch vyskytujú aj tzv. vlastnícke kostoly. Problematika dvorcov vo veľkomoravskom prostredí má vzhľadom ku geografickej blízkosti a kultúrnym vplyvom viaceru spoločných črt s vývojom vo východofranskom a baviarskom prostredí. Ide o obdobie, v ktorom sa i tu formovala nová vedúca vrstva, budovali sa jej sídla dovtedy neznámeho typu a vznikali aj osobitý typ majetku označovaný v písomných prameňoch ako „proprium“. Je už len otázkou terminológie, ako nazveme tento proces sprevádzajúci vznik včasnostredovekých štátov, proces centralizácie a súčasne i rozkladnej decentralizácie. Či je to „včasný feudalizmus“ alebo „včasnoštátna forma organizácie spoločnosti“.

Staršia fáza osídlenia v polohe Púst zodpovedá štvoruholníkovým pôdorysom iným dvorcov vo veľkomoravskom, franskom, ale i včasnouhorskom prostredí. Boli rozpoznané dve fázy dvorca. Ich tvar a rozsah určovali žľaby, do ktorých boli súvislo vkladané masívne palisádové koly, spevnené na niektorých miestach aj opornými kameňmi. Dôležitým

Žľaby po palisádovom ohradení dvoch fáz dvorcov v polohe Púšť: a. žľab palisády mladšieho dvorca presekáva priebeh palisády mladšieho dvorca; b. nárožie staršieho dvorca; c. nárožie mladšieho dvorca (foto E. Rejholec).
Obr. 20

stratigrafickým zistením bolo, že žľab patriaci k mladšiemu dvorcu presekáva na jednom mieste líniu palisádového opevnenia staršieho dvorca. Znamená to, že medzi zánikom staršieho a vznikom mladšieho dvorca je časová medzera, že tu ide o diskontinuitu. Obidva dvorce mali štvoruholníkový tvar. Podstatne väčší bol starší dvorec (plocha do 9000 m²) asi so zaokrúhlenými nárožiami a na južnej strane so vstupom, ktorý bol chránený predsunutou ohradou. Podstatne menší bol mladší dvorec (asi 3500 m²) s hlbšími žľabmi pre palisády a hranatými nárožiami. Šírka palisádových žľabov je 40-60 cm, majú v podstate kolmé steny a rovné dno. Pravdepodobne dubové koly palisády mali hrúbku 16-20 cm. Brvná palisádovej ohrady mali hrúbku 16-20 cm a boli zapustené asi 80 cm pod úroveň pôvodného terénu. Zdá sa však, že mladší dvorec II nebol na celom obvode obklopený kompaktnou palisádou.

Západné rameno palisádového žľabu, z ktorého sa odkryla časť o dĺžke 46 m, sa na konci odkrytého úseku postupne menilo na samostatné jamy pre osadenie jednotlivých kolov. Na menej exponovaných miestach teda súvislú kolovú ohradu mohlo vystriedať jednoduchšie konštrukčné riešenie - kombinácia pomerne husto pri sebe vsadených samostatných kolov s medzerami vyplnenými pletivom z pevných konárov.

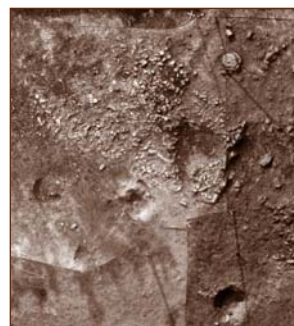
Priebeh a konštrukčné špecifiká palisádových žľabov sú za súčasného stavu vedomostí jedinými objektmi, svedčiacimi o dvorci pri Jurkovi vo včasnom stredoveku. V sondách vo vnútornom priestore obidvoch fáz dvorca sa totiž našli len orbou rozmetané kamenné piecky a črepy z objektov postavených na úrovni terénu a patriace rámcovo do 9.-11. stor.

Po porovnaní sídliskového vývoja v mikroregióne možno predpokladať, že starší, väčší dvorec by mohol byť sčasti synchronný s dvorcom v Ducovom. Spája ich situovanie na tej istej dôležitej komunikácii z dvoch strán horského priechodu. Druhý - menší - dvorec patrí do obdobia pred polovicou 11. stor., keď dvorcovú formu osídlenia nahradila osada dedinského typu s rozptýlenou formou príbytkov.

Zaniknutá stredoveká osada

Najlepšie podmienky pre odkrývku sídliskových objektov, patriacich k osade z 11.-13. stor., boli na svahoch terénnej depresie potoka, ktorý tam preteká v neskorej dobe bronzovej. Výskum tejto osady sa však dotkol len menšej časti plošiny priamo pod rotundou.

Potok vo včasnom stredoveku už depresiou nepreteká. Kultúrna vrstva s materiálom z 9.-12. stor. prechádza ponad jeho koryto. Terén bol však v týchto miestach močaristý. Zistila sa zrubová studňa, zapustená asi 2 m pod úroveň stredovekého terénu. Na svahoch depresie sa z obidvoch strán zistili zvyšky objektov, súvisiacich so stredovekou osadou.

Fotogrametrický snímok obydľia v polohe Púšť; v samostatnom prístavku bol umiestnený žarnov, 12. stor. Foto archív AÚ SAV.
Obr. 21

Na výskumnej ploche s rozmermi 20x30 m sa odkryl dvojpriestorový príbytok, patriaci do 12. stor. Bol postavený na úrovni terénu, mal drevenú zrubovú konštrukciu a dlážku vyštetovanú menšími kameňmi. Na hlavný obytný priestor štvorcového tvaru sa pripájala malá, samostatná miestnosť obdĺžnikového tvaru, v ktorej bol umiestnený dvojdielny žarnov na mletie múky. Vedľa tohto príbytku sa odkryla veľká pec s okrúhlym pôdorysom. Jej dno a steny boli vymazané hlinou. Ide popri slovanských peciach obložených kameňmi o druhý typ včasnostredovekých pecí, ktoré sú v rámci 9.-13. stor. časté najmä v dedinskom prostredí v nížinných oblastiach. Pece s podobnou konštrukciou sa preskúmali, napr. na veľkomoravskom sídlisku pri veľmožskom dvorci na Pohansku pri Břeclavi (J. Vignatiová), na Slovensku na sídlisku z 11.-12. stor. v Slovenskej Novej Vsi (J. Pavúk). Je zrejmé, že pece s hlineným výmazom nie sú špecifické pre nomádske etniká a že ide o nadetnický kultúrny fenomén, ktorý aplikovali aj Slovania.

Na výskumnej ploche sa odkryli aj ďalšie objekty. Sú to štyri pece na pálenie dechtu, dve okrúhle zásobné jamy, odvodňovací jarok, vedúci dolu miernym

svahom k močaristému terénu v potočnej depresii. Medzi archeologickým mobiliárom sú popri charakteristických keramických nálezoch z 11.-13. stor. aj železné výrobky, napr. kosák, otka - styk, pracky, píla, fragment ovčiarских nožníc, z iných j nálezov je to niekoľko kamenných osličiek.

Archeologický výskum sa dotkol len malej časti osady. Geofyzikálne merania, ktoré uskutočnil J. Tírpák v posledných rokoch aj tím z Univerzity J. W. Goetheho z Frankfurtu a. M. svedčia o koncentrácii osídlenia aj v južnej časti lúky, t. j. bližšie k prístupovej ceste na horský prechod Gajda.

Hlinená nádoba z priestoru zaniknutej osady, 11.-12. stor. Foto archív AU SAV. Obr. 22

Neuzavretá otázka sídliskového horizontu spreď 11. stor., ktorý zatiaľ indikuje objav dvoch dvorcov, hroby pri rotunde porušené pochovávaním v 11.-13. stor. a niekoľko nálezov z archeologického mobilára. Za súčasného stavu poznatkov

o osídlení lokality je značne otázná funkcia pomerne veľkej sakrálnej stavby typologiccky a rozmermi blízkej veľkomoravským rotundám v areáli sídiel vtedajšej aristokracie, v excentricky položenom lesnom pásme a v značnej nadmorskej výške, len ako kostola malej osady. Ak teda osud osídlenia v polohe Púšť spojíme s funkciou Rotundy sv. Juraja vo včasnóm stredoveku, tak predpokladám, že prvá predrománska fáza by mohla súvisieť so starším dvorcom a druhá - románska - fáza kostolíka a okolitý cintorín by patrila do okruhu zaniknutej osady.

Pri celkovom pohľade na výsledky výskumu stredovekej osady v polohe Púšť sa vynára spôsob obživy tunajších obyvateľov. Vzhľadom na vysokú polohu a asi pomerne nízku bonitu pôdy mohlo byť roľníctvo samozrejmom, ale predsa len doplňujúcou formou povinností tunajších obyvateľov vo vzťahu k vedúcej vrstve. Zaniknutá osada, s ktorou súvisí aj podstatná časť cintorína pri rotunde, mala podľa doterajších zistení rozptýlený ráz. Relatívne malý počet 160-180 hrobov z rozpätia rokov cca 1050-1250 svedčí skôr o menšej osade. Zaujímavé sú zistenia antropológa J. Jakaba, ktorý pri hodnotení prvej časti kostrového materiálu konštatoval prevahu mužských jedincov a nízke zastúpenie žien a nedospelých medzi pochovanou populáciou. Zistenia o možnej ťažbe niekdajších blízkych ložísk železnej rudy a s tým spo-

jeným železiarstvom a napokon aj dechtárstvo nadhadzujú otázku o hlavnej oblasti života obyvateľov tejto osady a iných zaniknutých osád vysunutých v rámci mikroregiónu do pomerne vysokých polôh. Možná ťažba a spracovanie rudy ako služobnej povinnosti sa týka teritória, ktoré možno spravoval až do roku 1185 rod, ktorého posledným predstaviteľom bol Stojslav.

Zánik osady a stredovekej funkcie rotundy nastal najneskôr okolo polovice 13. stor. V tom období zaniklo i niekoľko iných osád v teraz lesnatom okolí skúmanej lokality. O ich existencii okrem toponym a ojedinelých archeologických nálezov svedčia v lesnatom pásme pod Marhátom stopy obrábania pôdy - zachované plužiny, relikty dávnych ciest a ojedinelé archeologické nálezy, napr. veľký kus železnej trosky a ovčiarске nožnice v polohách Kráčiny a Pod Rajcom, hroty železných kopijí na trase cesty k priesmyku Gajda a pod.. Jednou z možných príčin zániku osídlenia v mikroregióne sa javí vyčerpanie tunajších ložísk železnej rudy, ktorým sa v súvisí s archeologickým výskumom venovala veľká pozornosť.

Doklady o železnej rude a jej ťažbe v oblasti Marhátu

Na dávnu ťažbu rudy na východných svahoch Marhátu poukázali už dávnejšie geológovia. Sú to výsledky prieskumov z roku 1954 o zistených stopách železnej rudy a novšie aktuálne informácie v súvisí so spracovaním Geologického atlasu Považského Inovca (M. Kohút). V dávnejších geologických prácach sú zmienky o pingách po ťažbe limonitických železných rúd v oblasti Nitrianskej Blatnice - Sv. Juraj a susedných Vozokán. Pokiaľ ide o druh rudného ložiska uvádza uvedený geológ na základe nových poznatkov, že ide o „malý gosán - limonitický „klobúk“, pričom primárne Fe pochádzalo „z devónskych metakvarcítov“.

Jama po ťažbe železnej rudy v polohe Krstiteľ'nica. Foto A. T. Ruttkay. Obr. 23

Na tieto exaktné informácie o geologických pomeroch a niekdajšej prítomnosti zdrojov železnej rudy na východnej strane Marhátu archeológia môže odpovedať len nepriamo.

V teréne v lesnom pásme v katastroch Nitrianskej Blatnice a Vozokán sme zistili celý rad priehlbni a vyvýšenín, ktoré možno považovať za kutacie jamy a pingy. Asi najväčšia z nich sa nachádza v polohe Krstiteľnica. Má v súčasnosti priemer do 20 m a hĺbku asi 8 m.

Problematika exploatacie rudy vo včasnom stredoveku a z toho vyplývajúca prosperita sa týka aj iných archeologických lokalít pod Marhátom, napr. mohutného hradiska v Bojne, kde sa v rámci územia Slovenska koncentruje doteraz najväčší súbor železných predmetov z 9. stor. s rôznou funkciou.

Nitrianska Blatnica a okolie v stredoveku z hľadiska archeológie a hmotných prameňov

Vo včasnom stredoveku bola v mikroregióne rozvinutá ťažba železnej rudy na svahoch Marhátu. Ide o jeden z hlavných možných dôvodov tunajšieho včasného osídlenia a už v 9. stor. je s ním spojená aj vyspelá železiarska výroba. Kováčske a umeleckokováčske spracovanie železa dosahuje už v rámci blatnického horizontu v prvej polovici 9. stor. vysokú úroveň, ktorú reprezentujú v regióne súbory nálezov z Bojne a z nížinného hradiska v Pobedime.

O osadách, ktoré sa nutne podieľali na ťažbe rudy s doplnujúcou poľnohospodárskou obživou na nekvalitných horských pôdach vieme o niečo viac v 11.-12. stor. S predpokladaným baníctvom by mohla súvisieť napr. rodová asymetria na prikostolnom cintoríne pri Rotunde Sv. Juraja. Okrem dvorcov a potom osád pri Jurkovi sa zistili v lesnatom pásme svahov Marhátu viaceré zaniknuté osady. Ojedinelo o nich svedčia zatiaľ sporadické archeologické nálezy, chotárne názvy, zachované stopy dávnych ciest a obrábania poľí, tzv. pluziny. Tieto sú napr. dobre viditeľné aj pri gaštanici smerom k Vozokanom.

Jednou z možných príčin zániku osídlenia v mikroregióne v 13. stor. mohlo byť aj vyčerpanie tunajších ložísk železnej rudy. Mená niekdajších osád popri chotárnych názvoch s geografickým obsahom v metačných zoznamoch zo 14.-15. stor. sú pravdepodobne aj toponymá pravdepodobne s názvami niekdajších osád. Roku 1359 sú to v okruhu Nitrianskej Blatnice názvy Belhozth, Prylec, Prynoa, Dehchycha a roku 1496 v metácii susednej Radošiny názvy Hozthe, Morkower, Belahozthe, Lwsne, Borko (Jurko?), Grechyk, Dworecz, Stomparcz. Ich lokalizácia je v niektorých prípadoch možná v rámci chotárov obcí aj v súčasnosti (Lužné, Dworec), iné

sú zrejme skryté aj v lesnom pásme pod Marhátom. Popri názve Borko (Burko), ktoré by mohlo zodpovedať stope po Jurkovi pred jeho novovekým obnovením, štúdium máp a porovnávacia analýza naznačuje, že osade v polohe Púst' by mohli zodpovedať toponymá Dehchycha a najmä Belhozth, Belahozthe, ktorý sa opakuje dokonca v oboch spomenutých metáciách. Na názov Belhozth treba upozorniť aj pri identifikácii mien osád v najstaršej metácii Nitrianskej Blatnice z roku 1249, keď v druhom zväzku skvelého slovenského diplomatára, vydaného roku 1987 sa názov v znení Belhuzth stotožňuje s pomerne vzdialenou obcou Blesovce.

Popri ďalších osadách, ktoré zanikli v oblasti Marhátu, najneskôr od 11.-12. stor. sa dominantnou osadou stala Nitrianska Blatnica, ktorá s názvom Sarfew (slovenská forma je Šarfia) sa objavuje v písomnom prameni roku 1185. Kráľ Belo III. vtedy potvrdil testamentárne rozhodnutie vdovy po feudálnom vlastníkovi Sanadovi. Analýza testamentu a rozbor majetkov Stojaslava sú obsahom inej kapitoly tejto publikácie. Medzi majetkami je však spomenutá ako prvá osada Sarfew, ktorú preto považujeme za sídlo starobylého rodu. V Nitrianskej Blatnici sa asi už v 11.-12. stor. nachádzalo sídlo v podobe dvorca alebo malého hradu, ktorý stál v stredoveku v miestach, alebo v blízkosti dodnes existujúceho kaštieľa. Nížinný, pravdepodobne vodný hrad, prestavaný zo staršieho feudálneho sídla, spomína písomná zmienka roku 1403 ako „fortalicium“, ktoré vtedy kráľ Žigmund skonfiškovoval tunajšej vetve pánov z Ludanic za neveru kráľovi. Vo vlastníctve sídla sa potom v rýchlom slede vystriedali viacerí majitelia. Posledný z nich bol Ctibor zo Ctiboric, ktorý ho roku 1430 dal do zálohu. V druhej polovici 16. stor. objekt prestavali na renesančný kaštieľ s opevnením. Časti tejto stavby sa využili zrejme aj pri výstavbe a prestavbách novšieho, dnes však v schátralom stave stojacieho kaštieľa.

Načrtnutý vývoj starobylého feudálneho sídla patrí až do obdobia po roku 1349, keď sa postupne končí tunajšie vlastníctvo zoborského opátstva a v nasledujúcich storočiach tu sídlili viaceré šľachtické rody. Susedná Radošina sa stala súčasťou majetkov nitrianskeho biskupstva.

Nitrianska Blatnica si zachovala kľúčovú pozíciu medzi okolitými sídliskami aj v 13.-14. stor. Stredoveký Kostol sv. Maurícia mal románsky pôvod, vznikol asi už pred 13. stor. O pomerne bohatej fare a ľudnatosti farnosti svedčí protokol o výbere pápežských desiatok z rokov 1332-1337, keď farár Mikuláš priznal príjem 84 grošov a odviezol desiatok vo výške 9 grošov, čo podstatne prevyšuje priemer odvodov na území Slovenska vo výške 6 grošov.

Stredoveký kostol stál na mieste dnešného kostola, postaveného v rokoch 1805-1815. Časť základov stredovekého kostola sa zistila pri výkopových prácach roku 2000. K jeho interiéru patrili zrejme aj šľachtické hrobky položené vodorovne na dlážke. Jeden z náhrobníkov je sekundárne zamurovaný z vonkajšej strany dnešného kostola. Miestami už ťažko čitateľný nápis na obrube náhrobku informuje o pochovanom (Hore: *HIC IACET NOBILIS VIR DOMINUS LADISLAVS*; Napravo: *DE ZELEMER CESARIS MAXIMILIANI PROVVISOR IN ARCHIEPISCOPATU STRIGONIENSAE CUM DOMINA SCHOLASTICA CONIUGE*; Naľavo: *SVA FILIA MAGNIFICI MARCI... AXIT DE NAGILAC QVI OBIIT IN DNO ANNO MDLXX*). Čiže náhrobník, na ktorom dominuje postava pochovaného muža v rytierskej zbroji hovorí, že ide o hrobku Ladislava de Zelemer, ktorý zomrel roku 1570 a bol po roku 1564 provizorom (ekonomickým zástupcom) cisára Maximiliána II. vo vzťahu k ostrihomskému arcibiskupstvu. Táto najvýznamnejšia uhorská cirkevná inštitúcia po roku 1544, po obsadení veľkej časti územia kráľovstva Turkami, sídlila v Trnave. Ladislav de Zelemer (Zeleméry) bol však aj synovcom slávneho obrancu jágerského hradu počas tureckého obliehania roku 1552 Štefana Dobóa a neskôr v období prenasledovania svojho strýka sa podieľal na správe panstva hradu Levice, ku ktorému podľa urbáru z roku 1554 patrila aj Nitrianska Blatnica. Život Ladislava de Zelemer, ktorý v rámci 16. stor. patril medzi tunajších významných zemepánov, bola teda úzko prepojená s osudmi rodu Dobó. Uloženie jeho telesných ostatkov v kostole sv. Maurícia súviselo s donáciami a iniciatívou pri veľkej renesančnej prestavbe farského kostola. O význame osoby Ladislava de Zelemer pre Nitriansku Blatnicu svedčí aj mramorová tabuľa s rodovým erbom (vzpriamený lev pred rozvetveným stromom) a nápisom označujúcim ho aj vo funkcii správcu ostrihomskej stolice, resp. v daných podmienkach jej severnej, naddunajskej časti.

Pramene a literatúra

- Acscádi, G. - Nemeskéri, J. 1970: History of human life span and Mortality. Budapest 1970.
- Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva (ed. K. Pieta/A. Ruttkay/M. Ruttkay). Nitra 2007, 21-70.
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, Tom. I a II (ed. R. Marsina). Bratislava 1971 a 1987
- Fügedi, E. 1938: Nyitra megye betelepülése. Századok VII-VIII, Budapest 1938, 273-319, 488-509.
- Gécs, B. 2006: Egykori újságlapok a mohácsi csatáról. Nyomdászattörténeti töredékek. In: Magyar grafika 2006, No. 5, 106-108.
- Gyórfy Gy. 1987: Nyitra vármegye. In: Az árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest, s. 323-493.
- Marsina, R. - Kušík, M.: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I, II. Bratislava 1959.
- Némethy, L. 1894: Series parochiarum et parochorum Archi-Dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum 1894. Esztergom 1894
- Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye. Budapest 1903.
- Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia I, 2. časť (ed. D. Bialeková). Nitra 1989.
- Ragač, R. 2010: Rotunda sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici v období ranného novoveku. In: Monografia obce Nitrianska Blatnica 2010 (v tlači)
- Ruttkay, A.: O počiatkoch pálenia vápna v pohorí Považského Inovca. In: Zborník prác venovaných životnému jubileu Ľ. Kraskovskej. Bratislava 1984, 236-256.
- Ruttkay, A.: Dvorce v 9. až 13. storočí. In: Slovensko vo včasnóm stredoveku (ed. A. Ruttkay/ M. Ruttkay/ P. Šalkovský). Nitra 2002, 135-147.
- Ruttkay, A.: A szlovákiai templom körüli temetők régészeti kutatásáról. In: A középkori templom körüli temetők kutatása (red. Ritoók A. - Simonyi E.). Budapest 2005, 31-57.
- Ruttkay, A.: Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze. In: Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (ed. P. Kouřil). Brno 2005, 225-254.
- Ruttkay, A.: Významné archeologické lokality z včasného stredoveku v oblasti Považského Inovca. In: Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva (ed. K. Pieta/A. T. Ruttkay/M. Ruttkay). Nitra 2007, 191-201.